

ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ З ПИТАНЬ ОБЛІКУ РЕЗЕРВІВ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто і проаналізовано дані виступів дослідників на конференціях, публікацій в наукових виданнях та дисертаційних робіт на предмет визначення найактуальніших проблемних питань обліку та контролю формування і використання резервів підприємства та шляхів їх вирішення

Постановка проблеми. Основою ринковою економіки є ефективна підприємницька діяльність юридичних і фізичних осіб, тобто діяльність, що здійснюється ними самостійно за власні ресурси та на власний ризик. Навіть за сприятливих економічних, соціальних, політичних та технологічних умов будь-яка організація у своїй діяльності наражається на небезпеку виникнення непередбачених втрат та збитків. Одним із дієвих та ефективних способів захисту підприємства від ризиків є система сформованих резервів, що забезпечують суб'єктам господарювання більш стійкий розвиток і опірність зовнішнім негативним факторам.

Актуальність даного питання полягає в тому, що розгляд проблемних аспектів бухгалтерського обліку та контролю формування і використання резервів підприємства дасть можливість виділити найактуальніші проблеми і здійснити пошук можливих шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема методики, теоретичного та практичного обґрунтування необхідності формування, використання та контролю резервів присвятили наукові дослідження вітчизняні вчені та науковці: Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, С.М. Дячек, М.О. Козлова, Я.Д. Крупка, Я.В. Мех, М.М. Орищенко, В.М. Пархоменко, В.С. Терещенко, І.Й. Яремко та зарубіжні вчені: А.С. Бакаєв, Й. Бетге, М.О. Блатов, З.В. Богинська, Н.А. Бреславцева, П. Герстнер, Л.Т. Гіляровська, М. Гмитрашевич, В.Г. Дорогостайський, В.Г. Дорогостайський, А. Йаклік А.А. Єфремова, З. Калнин, Р. Камінські, М.А. Кіпарисов, І.А. Кошкін, А.С. Лапшинов, Б. Мазуховська, А. Медне, М.Ю. Медведєв, Л.А. Мельникова, О.О. Миронова, П.П. Німчинов, В.Ф. Палій, С.В. Романова, Я.В. Соколов, В.І. Ткач, Б. Хаус, Й. Хлуска, А. Шмерекета, Л.З. Шнейдман, А.С. Чещев та інші.

Метою дослідження є огляд та аналіз проблемних питань теоретичних засад, обліку та контролю формування та використання резервів підприємства.

Викладення основного матеріалу дослідження. В ході дослідження обліку резервів підприємства нами було опрацьовано 17 тез науково-практичних конференцій, 12 статей наукових видань провідних вищих навчальних закладів України, зокрема Житомирського державного технологічного університету, Хмельницького національного університету, Національного університету "Львівська політехніка" та Тернопільської академії народного господарства та 24 авторефератів українських та російських вчених. В ході дослідження авторефератів було виявлено, що в цілому в Україні з теми резервів на сьогодні захищено 3 дисертаційні роботи (дві, з яких були захищені викладачами Житомирського державного технологічного університету під керівництвом проф., д.е.н. Ф.Ф. Бутиця), тоді як в Російській Федерації (станом на 2008 р.) – 13.

Нами були розглянуті дисертаційні дослідження з обліку резервів та пов'язаних з ними питань. В таблиці 1.1 виділені основні групи питань за об'єктами дослідження.

Таблиця 1.1. Досліджувані питання авторами дисертаційних робіт [джерело: власна розробка]

Досліджувані об'єкти	Автор дисертаційного дослідження
1	2
1. Резерви, регулятиви, процес резервування	Дорогостайський В.Г. [9], Дячек С.М. [10], Козлова М.О. [12], Манхаєва І.С. [16], Мельникова Л.А. [17], Новичкова Н.Г. [18], Орищенко М.М. [19], Понокова Д.І. [22], Попова О.А. [23]
2. Резервна система, резервна політика	Агєєв І.М. [1], Дмитриченко О.Д. [8], Романова С.В. [24], Таусова І.Ф. [27]

Продовження табл. 1.1

1	2
3. Оціночні резерви, оціночні значення	Алексєва Е.В. [2], Мавліна І.М. [15], Рябова О.В. [25], Усанова Д.Ш. [30], Яніков Р.Г. [31]
4. Забезпечення наступних витрат і платежів	Терещенко В.С. [28]
5. Власний капітал	Капля І.В. [11]
6. Умовні факти господарської діяльності	Границя Ю.В. [7], Ліщук О.М. [13]
7. Господарський ризик	Власова А.С. [5], Дмитриченко О.Д. [8]

Отже, при вивченні резервів як об'єктів обліку, ми дослідили дисертаційні роботи українських і російських вчених з наступних питань: резерви, процес резервування, резервна система, резервна політика, оціночні резерви, оціночні значення, забезпечення наступних витрат і платежів, власний капітал, умовні факти господарської діяльності, господарський ризик.

Аналізуючи матеріали науково-практичних конференцій, пропонуємо згрупувати виявлені проблеми за кожним автором (табл. 1.2)

Таблиця 1.2. Досліджувані проблеми у тезах науково-практичних конференцій
[джерело: власна розробка]

№ з/п	Автор	Досліджувані проблеми
1	2	3
1	Орищенко М.М. [19] (Астахова)	– облікова політика як засіб управління резервами підприємства; – організаційні підходи щодо проведення аудиту резервів підприємства; – фінансовий облік резервів і забезпечень: шляхи удосконалення
2	Береза С.Л. [3]	– резерв сумнівних боргів: проблеми нарахування
3	Гончаренко О.О., Шинкаренко О.М. [6]	– порядок формування резервів підприємства та відображення їх у звітності
4	Дячек С.М. [10]	– резерви: необхідність і порядок відображення у внутрішній звітності; – резерв під знецінення вкладень в цінні папери: доцільність впровадження в Україні; – формування резервів як метод захисту від ризиків
5	Козлова М.О. [12]	– життєвий цикл резерву: необхідність розгляду та характеристика; – необхідність формування резервів у бухгалтерському обліку; – принципи обліку, що застосовуються при формуванні резервів; – процес облікового резервування як забезпечуючий бізнес-процес; – приховані резерви в бухгалтерському обліку
6	Поліщук І.Р. [21]	– резервний капітал: бухгалтерський та юридичний аспект
7	Сушко Т.І. [26]	– учет резервов, направления совершенствования их создания
8	Терещенко В.С. [28]	– забезпечення майбутніх витрат і платежів як елемент резервної системи підприємства
9	Яремко І.Й. [32]	– резервний капітал – важлива економічна категорія в методології обліку

В процесі аналізу матеріалів науково-практичних конференцій нами були виявлені наступні проблемні питання:

1. необхідність формування резервів у бухгалтерському обліку;
2. принципи обліку, що застосовуються при формуванні резервів;
3. доведення необхідності резервування в бухгалтерському обліку;
4. порядок відображення резервів у внутрішній звітності підприємства;

5. формування резервів як методу захисту від ризиків;
6. побудова облікової політики як засобу управління резервами підприємства;
7. організаційні підходи щодо проведення аудиту резервів підприємства;
8. інші.

Аналізуючи статті наукових видань провідних вищих навчальних закладів України, пропонуємо згрупувати виявлені проблеми за авторами (табл. 1.3)

Таблиця 1.3. Досліджувані проблеми у статтях наукових видань провідних вищих навчальних закладів України [джерело: власна розробка]

№ з/п	Автор	Досліджувані проблеми
1	М.М. Орищенко (Астахова) [19]	– проблемні аспекти термінології та класифікації резервів підприємства
2	Ю.А. Верига [4]	– резерви підприємств України: облік і подання інформації у звітності
3	С.М. Дячек [10]	– необхідність резервування в бухгалтерському обліку – поняття та класифікація резервів підприємства
4	М.О. Козлова [12]	– необхідність покриття облікових резервів реальними активами; – резервна система підприємства: поняття, необхідність, значення, функції та обліковий аспект; – резерви, забезпечення, регулятиви: сутність та проблеми термінології; – суб'єкти та завдання внутрішньогосподарського контролю процесу резервування; – внутрішня звітність про стан резервів підприємства як основа прийняття управлінських рішень
5	Н.І. Лінкевич [14]	– капітал, фонди резерви в обліковій літературі 20-30-х років ХХ ст.
6	В.С. Терещенко [29]	– забезпечення майбутніх витрат і платежів як об'єкт бухгалтерського обліку: український і міжнародний досвід

В процесі аналізу наукової літератури нами були виявлені наступні проблемні питання:

1. необхідність покриття облікових резервів реальними активами;
2. необхідність, значення, функції та обліковий аспект резервної системи підприємства;
3. сутність та проблеми термінології резервів, регулятивів та забезпечень;
4. порядок відображення резервів у внутрішній звітності підприємства;
5. завдання внутрішньогосподарського контролю процесу резервування;
6. інші.

Крім того, ми провели порівняльний аналіз трьох дисертаційних робіт, захищених в Україні. Метою даного аналізу було визначення конкретних об'єктів дослідження та виявлення різних позицій авторів до тлумачення та трактування термінів і понять. Об'єктом дослідження у М.О. Козлової є облікові резерви, у С.М. Дячек – фінансові резерви, а у М.М. Орищенко – резерви капіталу, до яких вчена відносить: резервний капітал, резерв сумнівних боргів, резерви майбутніх витрат і платежів, резерв переоцінки необоротних активів, позабалансовий резерв. Термін “резерв” М.М. Козлова та С.М. Дячек трактують як запас (частина) активів, Орищенко М.М. – як витрати цільового характеру.

Фінансові резерви, які є об'єктом дослідження у дисертаційній роботі С.М. Дячек, також розглядала і М.О. Козлова та запропонувала наступне визначення даної категорії: фінансові резерви – це вільні на певний момент кошти підприємства, які воно може витратити на цілі, що є найбільш терміновими та важливими. Дячек С.М. під фінансовими резервами розуміє відокремлену частину активів, яка концентрується у фондах і призначена для покриття непередбачених витрат та страхування ризиків. Автор розглядає всі резерви, які формуються на підприємстві, як різновид фонду.

Облікові резерви, на думку М.О. Козлової, – це резерви, сформовані у системі бухгалтерського обліку як засіб впливу на фінансовий результат та забезпечення відповідності доходів та витрат. До облікових резервів автор відносить: регулятиви, резервний капітал, дооцінка активів, забезпечення майбутніх витрат і платежів.

Ми вважаємо, що всі резерви, які формуються у бухгалтерському обліку та відображаються у фінансовій звітності підприємств є фінансовими, виражені лише у грошовому вимірнику та використовуються за цільовим призначенням їх створення.

Орищенко М.М. фінансові резерви підприємств називає резервами капіталу, до складу яких крім вище зазначеного переліку резервів включає також і позабалансовий резерв. Проте І.В. Капля у дисертаційній роботі на тему “Облік власного капіталу в акціонерних товариствах АПК” (2006 р.) наголошує, що резерви капіталу охоплюють поняття резервів (резерв з переоцінки та резерв з прискореної амортизації, що базується на перерахуванні історичної собівартості активів і зобов'язань у фактичну вартість, з метою підтримки капіталу в умовах інфляції і яка дозволяє, поряд з акумулюванням засобів з прискореної амортизації підтримувати власний капітал, приводячи його у відповідність із реальною оцінкою) та резервний капітал. Ми погоджуємося з думкою І.В. Каплі та вважаємо, що до резервів капіталу належать додатковий та резервний капітал.

І Козлова М.О., і Орищенко М.М. вважають, що поняття “забезпечення наступних витрат і платежів” є еквівалентним поняттю “резерв майбутніх витрат і платежів”. При цьому М.М. Орищенко пропонує наступне визначення даного терміну: забезпечення – антиципації пасивного характеру, створені відповідно до вимог чинного законодавства та внутрішніх документів у вигляді операційних витрат, шляхом прогнозних розрахунків для рівномірного покриття очікуваних майбутніх витрат. Також, вчені пропонують при формуванні облікової політики підприємства враховувати всі альтернативні варіанти відображення фактів господарського життя в обліку, що характеризують резерви як об'єкт бухгалтерського обліку. Зокрема, М.О. Козлова наголошує, що до облікової політики з питань резервів і фондів необхідно включити: види, джерела, обсяг резервів і фондів, що формуються; перелік регламентних документів для формування та використання; основні види операцій щодо динаміки резервів і фондів; специфіка формування та використання коштів окремих видів резервів та / або фондів за звітний період; перелік відповідальних осіб за здійснення резервування без суперечностей з чинним законодавством; перелік осіб, які мають повноваження приймати рішення щодо формування певного резерву та / або фонду; порядок проведення інвентаризації резервів та / або фондів і дії бухгалтерів за її результатами; процедури поточного внутрішньогосподарського контролю за формуванням і використанням коштів резервів та / або фондів; склад та зміст внутрішньої звітності щодо резервів та / або фондів. Для вдосконалення організаційного механізму процесу облікового резервування вчена розробила розділ Положення про облікову політику щодо формування та використання резервів та / або фондів в обліку.

Особливої уваги у науковому дослідженні С.М. Дячек приділяє аналізу резерву сумнівних боргів, під яким розуміє резерв, який формується в процесі розподілу чистого прибутку, є дійсним пасивом, а метою його створення є страхування від збитків по сумнівних боржниках та забезпечення фінансової стійкості підприємства в період тимчасового погіршення виробничо-фінансових показників. Автор пропонує внести зміни до рахунку 38 “Резерв сумнівних боргів” шляхом виділення двох субрахунків 381 “Резерв сумнівних боргів” та 382 “Регулятив сумнівних боргів”. Такі зміни дозволять коригування суми дебіторської заборгованості на певну дату і виділення частини, що покривається за рахунок грошових активів підприємства, з метою забезпечення сталості його розвитку в період фінансових криз. Козлова М.О. при дослідженні резерву сумнівних боргів приходять до абсолютно іншого висновку і вважає, що резерв сумнівних боргів є регулятивом та окремим випадком резервів майбутніх витрат і платежів. Різні погляди вчених і на резервну систему підприємства. Козлова М.О. розуміє під резервною системою комплексне поняття, яке повинно охоплювати весь процес резервування, і включає в себе формування, контроль і використання всіх резервів підприємства. Дячек С.М. стверджує, що використання даного терміну на мікрорівні є недоцільним. Відмінне ставлення авторів також і до формування резервів під знецінення вкладень в цінні папери. Дячек С.М. доводить, що практика його створення в Україні є недоцільною, оскільки норма прибутку по вкладеннях підприємства в цінні папери враховує ризик зниження ціни під впливом факторів зовнішнього середовища та зміни внутрішніх умов функціонування підприємства. Козлова М.О. говорить про доцільність формування даного резерву підприємствами України.

Козлова М.О. і Дячек С.М. піднімають проблему необхідності покриття сформованих резервів реальними активами. Козлова М.О. запропонувала методику покриття облікових резервів високоліквідними активами без вилучення їх з обороту підприємства. В її основі – спрямування однієї зі складових вільних фінансових ресурсів на покриття облікових резервів шляхом використання інформації аналітичних розрізів до рахунку обліку руху грошових коштів підприємства. Дячек С.М. вважає, що в якості забезпечення грошовими активами резервів сумнівних боргів необхідно використовувати кошти, розміщені у короткострокових цінних паперах або на депозитних рахунках у банку, що складе в середньому 5 % від суми дебіторської заборгованості. Орищенко М.М. у дисертаційній роботі взагалі не розглядає дану проблему.

Особливу увагу М.О. Козлова приділила дослідженню резервної системи підприємства та процесу резервування, який вчена розглядає як бізнес-процес.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз публікацій в збірниках конференцій, наукових виданнях та дисертаційних робіт засвідчив, що найбільш проблемними питаннями щодо обліку та контролю резервів підприємства виступають:

- 1) відсутність єдності тлумачення категорії “резерви” та її класифікації;
- 2) недосконалість механізму відображення резервів у внутрішній звітності підприємства;
- 3) недосконалість системи формування резервів як методу захисту від ризиків;
- 4) відсутність побудови ефективної облікової політики як засобу управління резервами підприємства;
- 5) недосконалість організаційних підходів щодо проведення аудиту резервів підприємства;
- 6) необхідність покриття облікових резервів реальними активами.

Виділення таких проблемних питань створює підвалини для подальшого нашого дослідження обраної тематики. Зокрема, перспективним напрямком вивчення питання обліку та контролю формування і використання резервів підприємства вважаємо здійснення наукового обґрунтування категорії “резерви”, удосконалення класифікації резервів та шкали ймовірності настання події, яка призводить до зменшення економічних вигод підприємства; розробки та удосконалення форм внутрішньої звітності суб'єкта господарювання за обраним об'єктом дослідження; удосконалення етапів та стадій аудиту резервів підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агеев И.М. Финансовый и управленческий учет резервной системы предприятия в условиях риска и неопределенности : дис. канд. экон. наук: 08.00.12 / Агеев Игорь Михайлович. – Ростов на Дону, 2002. – 191 с.
2. Алексеева Е.В. Бухгалтерский учет оценочных резервов: дис. канд. экон. наук: 08.00.12 / Алексеева Елена Владимировна. – СПб., 2005 – 184 с.
3. Береза С.Л. Резерв сумнівних боргів: проблеми нарахування/ С.Л. Береза // Тези доповідей IV-ої міжнародної конференції “Наука і освіта 2001”. Том 1. Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2001. – С. 17-18.
4. Верига Ю.А. Резерви підприємств України: облік і подання інформації у звітності / Ю.А. Верига // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – Житомир, 2003. – № 4 (26). – С. 52-58.
5. Власова А.С. Риск как признак предпринимательской деятельности: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 12.00.03 “Гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право” / Власова Анна Сергеевна. – М., 2009. – 32 с.
6. Гончаренко О.О., Шинкаренко О.М. Порядок формування резервів підприємства та відображення їх у звітності / О.О. Гончаренко, О.М. Шинкаренко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри бухгалтерського обліку і аудиту (Ч. 1). – Полтава, 2006. – С. 200-202.
7. Граница Ю.В. Бухгалтерский учет условных фактов хозяйственной деятельности: дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.12 / Граница Юлия Валентиновна. – Нижний Новгород, 2005. – 209 с.

8. *Дмитриченко Е.Д.* Развитие учетного обеспечения управления рисками в сельскохозяйственных организациях: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Е.Д. Дмитриченко. – Мичуринск, 2008. – 33 с.
9. *Дорогостайский В.Г.* Бухгалтерский учет резервов в коммерческих организациях: дис. канд. экон. наук: 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Дорогостайский Виктор Густавович. – СПб., 2002. – 198 с.
10. *Дячек С.М.* Відображення в бухгалтерському обліку та аналіз резервів молокопереробних підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд.е.н.: 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / С.М. Дячек. – Київ. – 2008. – 22 с.
11. *Капля І.В.* Облік власного капіталу а акціонерних товариствах АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / І.В. Капля. – К., 2006. – 20 с.
12. *Козлова Марія Олегівна.* Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України) / М.О. Козлова // дис... канд. экон. наук: 08.06.04 / Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2006.
13. *Лищук Е.Н.* Аудит условных фактов хозяйственной деятельности: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Е.Н. Лищук – Новосибирск. – 2009. – 24 с.
14. *Лінкевич Н.І.* Капітал, фонди, резерви в обліковій літературі 20-30-х років ХХ ст. / Н.І. Лінкевич // Вісник ЖІТІ. Економічні науки. – 2002. – № 20. – С. 147-150.
15. *Мавлина И.Н.* Организация и методика аудита оценочных значений: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / И.Н. Мавлина. – Новосибирск, 2009. – 20 с.
16. *Манхаева И.С.* Регулятиви фінансових результатів в системі бухгалтерського обліку: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / И.С. Манхаева – Санкт-Петербург, 2007. – 20 с.
17. *Мельникова Л.А.* Организация учета финансовых резервов хозяйствующих субъектов : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 / Мельникова Любовь Анатольевна. – Москва, 2002 – 203 с.
18. *Новичкова Н.Г.* Организация учета финансовых резервов и пути ее совершенствования: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 / Новичкова Надежда Геннадьевна. – Астрахань, 2005 – 197 с.
19. *Орищенко М.М.* Облік і аудит резервів капіталу: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд.е.н.: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / М.М. Орищенко. – Київ, 2009. – 20 с.
20. *Палий В.Ф., Палий В.В.* Финансовый учет: [учебное пособие] / В.Ф. Палий, В.В. Палий – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИД-ФБК-ПРЕСС, 2001. – 672 с.
21. *Поліщук І.Р.* Резервний капітал: бухгалтерський та юридичний аспект / І.Р. Поліщук // Удосконалення системи обліку, аналізу та аудиту як складової інформатизації суспільства. Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції. – Тернопіль-Мукачеве, 2004. – С. 273-277.
22. *Понокова Д.И.* Бухгалтерский учет резервов и регулятивов: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Д.И. Потокова. – Краснодар. – 2007. – 21 с.
23. *Попова Е.А.* Бухгалтерский учет формирования и использования резервов в сельскохозяйственных организациях: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Е.А. Попова – М., 2007. – 22 с.
24. *Романова С.В.* Организация учета и анализа резервной системы предприятия: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / Романова Светлана Валентиновна – Шахты, 2000 – 185 с.

25. Рябова Е.В. Аудит оценочных резервов организации: автореферат дис. на соискание научной степени канд.э.н.: 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Е.В. Рядова. – Нижний Новгород, 2007. – 25 с.

26. Сушко Т.И. Учет резервов, направления совершенствования их создания / Т.И. Сушко // Проблемы учета, анализа, контроля и статистики в условиях реформирования экономики. Тезисы докладов Международной научно-практической конференции. – Минск, 2002. – С. 12-14.

27. Таусова И.Ф. Учетно-аналитическое обеспечение резервной политики коммерческой организации: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: спец. 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / И.Ф. Таусова – Мичуринск, 2008. – 22 с.

28. Терещенко В.С. Бухгалтерський облік забезпечень майбутніх витрат і платежів: теорія та методика: дис... канд. наук: 08.00.09 / Терещенко Вікторія Сергіївна – К., 2008.

29. Терещенко В.С. Забезпечення майбутніх витрат і платежів як об'єкт бухгалтерського обліку: український і міжнародний досвід / В.С. Терещенко // Торгівля і ринок України. Тематичний збірник наукових праць. Випуск 19, том 3. – Донецьк, 2005. – С. 111-114.

30. Усанова Д.Ш. Оценочные значения в аудиторской деятельности: автореф. дис. на получение научной степени канд.э.н.: 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Д.Ш. Усанова – Казань, 2008. – 24 с.

31. Яников Р.Г. Организация и методика аудита оценочных резервов: автореф. дис. на соискание научной степени канд.э.н.: 08.00.12 "Бухгалтерський учет, статистика" / Р.Г. Яшников. – М., 2006. – 20 с.

32. Яремко І.Й. Резервний капітал – важлива економічна категорія в методології обліку / І.Й. Яремко // Розвиток науки про бухгалтерський облік. Збірник тез та текстів виступів на науковій міжнародній конференції. Частина IV. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – С. 211-215.